

„Ty máš slouti Blázen“ aneb I Švejk má svůj rodokmen

Tříkrát rozprávky o jednom hrdinovi, NLN, Praha 2004, 252 s.

Nedílnou součástí naší kulturní paměti jsou jistě i literární postavy. Staly se pro nás synekdochickým zviditelněním určitého lidského typu; hypertrofickým způsobem, a tudíž „čitelněji“ nám staví před oči určitou lidskou vlastnost či spíše určitou životní situaci člověka a jeho reakce na ni, ať už je to Faust, Harpagon, Hamlet, Don Juan, nebo třeba i Josef Švejk. Posledně jmenovaný se ovšem z této ad hoc vytvořené skupiny vymyká svým nepoměrně mladším věkem, vždyť je dítětem až 20. století. I on však má (jako ostatně i všichni ostatní) své mnohem starší bratry či bratrance.

Tři z těchto Švejkových „příbuzných“ – starověký mudrc Ezop, středověký šibal Ejlenšpigl (původně Ulenspiegel, dnes znám v českém prostředí jako Enšpígl) a šašek krále Jiřího z Poděbrad, bratr Jan Paleček – patří k nejoblíbenějším postavám české zábavné literatury 16-18. století. Není tedy divu, že se každý z nich stal hlavním hrdinou hned vícera krátkých próz (tzv. rozprávek), jež byly následně sružovány do celých cyklů. Přestože se ve všech třech případech jedná o literární postavy, které jsou i v současnosti v českém prostředí poměrně všeobecně známé (zásluhu na tom mají především kvalitní adaptace Ezopových, Enšpíglových a Palečkových příběhů pro děti z pera J. Koláře a J. Hiršala či E. Frynty), neměl dosud novodobý český čtenář možnost tu „pravou“, tj. celou podobu staročeského Ezopa a Ejlenšpigla poznat. Dosavadní antologie totiž z ezopských a ejlenšpiglovských rozprávek přinesly jen velice skrovný výběr, který navíc často určitý typ příběhů záměrně opomíjel. Tento handicap je však nyní odstraněn edicí novou, jež všechny tři staročeské soubory krátkých próz o Ezopovi, Ejlenšpiglovi a Palečkovi poprvé přináší v úplnosti. To vše zásluhou Jaroslava Kolára, který je edičně připravil a doprovodil fundovaným komentářem, a Nakladatelství Lidové noviny, jež je v tomto roce pod nepříliš šťastným názvem *Tříkrát rozprávky o jednom hrdinovi* vydalo jako další svazek ediční řady Česká knižnice.

Klíčový pojem rozprávka, který se objevuje už v titulu a poté se s ním opakovaně setkáme v doprovodném komentáři (aniž by tam ovšem byla podána jeho definice), totiž není nijak všeobecně známý. A tak tedy jen lector eruditus ví, že rozprávka (nebo též facetie) je spolu s novelou typickým žánrem renesanční prózy a že se tímto slovem označuje drobný epický útvar, který je svým charakterem blízký anekdotě. I v rozprávkách o Ezopovi, Ejlenšpiglovi a Palečkovi je už na první pohled nápadný „hled po příběhu“, koncentrace pouze a jenom na samu dějovou linii, tj. především na zápletku a její překvapivé rozuzlení, jehož dominujícím rysem je vtipnost.

Většina staročeských facetií přitom pracuje převážně s účinky komiky jazykové. Dané texty si tedy především pohrávají se slovy a jejich významy, s „nepřesnostmi“ jazykové komunikace zaviněné její znakovostí. Ústy hlavního hrdiny je tak upozorňováno na zautomatizovanost některých slovních spojení, na běžně neuvědomovanou mnohovýznamovost některých slov, na důležitost situačního kontextu dané promluvy, na existující stereotypy v myšlení i chování. Nejfrekventovanějším motivem se pak stává doslovné chápání výroků vyřčených jinou postavou.

Ezop, Ejlenšpigl a Paleček se od ostatních postav příslušných rozprávek odlišují nejen tímto svérázným zacházením s jazykem, ale celkově se ze světa, v němž se pohybují, viditelně vymykají svým vzhledem, chováním, skutky, privilegiem, svou nezakotveností... Svět těchto moudrých bláznů je „světem naruby“. Ten se však od světa „běžného“ liší jen dotahováním (i když dotahováním úporně důsledným) některých jeho rysů, ať už těch existujících negativních, či těch chybějících pozitivních – je tedy „běžnému“ světu i přes svou okatě zdůrazňovanou odlišnost až neuvěřitelně podobný.

Vlastní genezi literárních postav Ezopa, Ejlenšpigla a Palečka i příslušných rozprávkových cyklů, sledování jejich dlouhé tradice v českém prostředí 16-19. století, jejich přibližné místo v modelu české raně novověké literatury i jejich cestu od ústně tradovaných příběhů až k podobě knížek lidového čtení, poněkud odlišné funkční zaměření všech tří českých cyklů facetií i jejich genetické vazby k pikaresknímu románu, to vše v hutné podobě představuje doprovodný komentář. Jeho součástí je i ediční poznámka, v popisu transkripčních zásad ovšem až úsečně strohá.

Na závěr edice je pak připojen diferenční slovníček, který má současnému čtenáři napomoci při překonávání lexikálních bariér raně novověké češtiny. Ovšem závažnější překážkou než tato částečná odlišnost jazykového kódu je mnohem výraznější odlišnost kódu kulturního. Ta se nejmarkantněji projevuje v případě rozprávek, které jsou součástí lidové kultury raného novověku, jež se pochopitelně od současného kulturního modelu v mnoha ohledech dosti odlišuje (viz např. nám ne zcela známý dobový význam některých skatologických motivů, s tím související odlišný příznak expresivity některých výrazů, celkovou dobovou odlišností kategorie komična atd.) Otázkou tedy zůstává, zda tato skutečnost neměla být v komentáři edice více zohledněna a on neměl být místy tak skoupý. Zvláště když je jeho autorem znalec staročeské zábavné literatury nad jiné povoláný, jak o tom svědčí nejen připojený seznam sekundární literatury.

Marie Škarpová
Host 2004/8